

ДЕЗИНФОРМАЦИОННИТЕ ВОЙНИ – КЛЮЧ КЪМ БЪДЕЩЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

*Д-р Борислав Мавров, програмен директор,
фондация „Европейски институт“*

Резюме. *Бъдещето на ЕС често е обект на много анализи и дискусии. Начинът, по който се развива дебатът, и акцентите в него показват, че средата, в която протича процесът на преосмисляне на ЕС, е изключително динамична. Тя се променя до голяма степен под множеството заплахи, в т.ч. и под силата на ударите на противниците на европейската идея. Разбира се, от огромно значение е както самото осъзнаване на този факт, така и начинът на противодействие на тези удари.*

*Целта на предложения доклад е да очертае размерите на започналата дезинформационна война между Русия и ЕС (това не означава, разбира се, че центърът на дезинформационните войни срещу ЕС по правило е свързан винаги и единствено с Москва; подобни действия водят своето начало много често от ислямистки сайтове), нейните конкретни проявления и основните „бойни полета“. Настоящото изследване прави кратък преглед на дейността на оперативната група за стратегически комуникации **East StratCom Team** към върховния представител по въпросите на външните работи и политиката на сигурност, Европейска служба за външна дейност (ЕСВД), нейната ефективност и разпознаваемост. Също така се проследява как основният заподозрян противник в лицето на Русия реагира от другата страна на „фронта“ и се очертават някои възможни насоки на допълнително противодействие не само на ниво „Брюксел“, но и на национално ниво – в страните членки.*

Ключови думи: *ЕС, заплахи, оперативна група за стратегически комуникации, Русия, дезинформация, медии*

Jel класификация F59

Средата, в която протича процесът на преосмисляне на ЕС, е трайно и необратимо променяща се. Тя е особено динамична и се изменя под множеството заплахи, в т.ч. и под силата на ударите на противниците на европейската идея. Не бива да има никакво съмнение, че същите тези противници водят активни „военни действия“, като използват богат арсенал от „оръдия“. Едно от водещите сред тях е дезинформацията. Темата е изключително актуална, особено през последните месеци, просто защото тези оръдия стават все по-често разпространени, все по-поразителни и добре насочени и защото биват използвани ежедневно и най-вече в ключови битки (най-често избори), които

са от голям интерес и привличат огромно обществено внимание в европейски, но и в глобален мащаб. Едва ли някой се съмнява, че атаката срещу новоизбрания френски президент в периода между двата тура на президентските избори през май т.г. ще се превърне в една от емблематичните и важни, запомнящи се сцени от именно тези дезинформационни войни.

В повечето случаи намирането на безспорни и директни, базирани на факти доказателства за това, кой стои в основата на тези атаки и подобни кампании, е трудно постижимо за изследователите. Те не разполагат с ресурса на разузнавателните служби или на разследващите журналисти, работещи по високи професионални стандарти (най-често в страните с високо ниво на свободата на словото). В голямата част от случаите, когато нишката би могла все пак да бъде проследена, това не пречи на основните заподозрени (най-често в лицето на Кремъл) категорично да отричат каквато и да било съпричастност. По време на среща с Ангела Меркел в началото на май 2017 г. в Сочи Путин заяви: „Никога не се месим в политическите дейности или процеси на други държави.“¹ Пак тогава Меркел на свой ред заключи, че дезинформацията е част от хибридната война, част от военната доктрина на Русия.

Настоящият текст се съсредоточава върху прилаганите мерки от Русия именно защото те представляват непосредствена и най-голяма заплаха пред развитието на ЕС, без това да означава, че центърът на подобни действия по правило е свързан винаги и единствено с Москва. Данните за това, което се случва по-време на кампанията „брексит“, сочат намеса от страна и на други сили, например САЩ. В други чести случаи генераторът на дезинформационни заплахи са влиятелни ислямистки сайтове.

Дезинформационните войни не са ново явление, те са част от невоенни действия по време на световните войни. Такива военни действия биват водени от различни центрове и с различни цели. В науката обаче се прави разграничение между тази дезинформация и смисъла, който се влага в понятието в съветски контекст. С термина „дезинформация“, използван в Съветския съюз, са се описвали провеждани т. нар. активни мероприятия (R. Shultz & R. Godson, *Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy* Washington, 1984, с. 195). Целта на тези „активни мероприятия“ е набор от открити и подривни действия, които целят „установяване на влияние върху политиките на друго правителство, подриване на доверието към неговите лидери и институции, намеса във взаимоотношенията с други нации, както и дискредитиране и отслабване на силите на правителствени и неправителствени опоненти“ (Пак там, с. 193). Според Кънингам този термин се използва за обозначаване на „измислени новини или доклади, които са „посявани“ в информационните потоци/системи на неприятелски страни с цел тяхното отслабване или дестабилизиране“ (Cunningham, S., *The Idea of Propaganda: A Reconstruction*, Westport, 2002, с. 67). Повечето изследователи и експерти споделят мнението, че целта на дезинформацията е да манипулира хора или групи от хора, като ги накара да повярват в правдивостта на дадено съобщение и в резултат да предприемат действия в интерес на страната, която е отговорна за създаването на неистината. Терминът „дезинформация“ е ясно описан и в докладите на КГБ: „Стратегическата дезинформация подкрепя изпълнението на държавни задачи и е насочена към подвеждане на врага относно ключови въпроси за държавната политика, военноикономическото със-

¹ http://www.dnevnik.bg/sviat/2017/05/03/2964329_merkel_hibridnata_voina_e_chast_ot_voennata_doktrina.

тояние [на страната] и научно-техническите постижения на Съветския съюз.“ (R. Shultz & R. Godson, *Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy* Washington, 1984, с. 37) Разбира се, подобни практики са се използвали и се използват от почти всички световни сили и в този смисъл СССР не е изключение. Следва също така да се посочи, че хибридните действия на Русия в днешно време не са идентични с онези от епохата на студената война. Голямата разлика е в техния огромен мащаб и значително нарасналият обем. Нови са и провеждането на хибридни операции и използването на икономически средства за натиск и шантаж над определени правителства. В наши дни руските действия изглеждат в много по-малка степен чисто идеологически мотивирани, сравнено с времето на студената война, когато определящото гледище за света зад „желязната завеса“ се базира на марксистко-ленинската философия. В крайна сметка днес Русия и светът са много по-тясно свързани на различни нива, включително и чрез своите граждани и икономики, и съответно и проникването е много по-лесно осъществяващо се като процес. Ключовата причина за това е в средата, в която интернет, новинарските канали и най-вече социалните медии имат определящо влияние. Алгоритъмът, на базата на който функционират социалните медии, позволява споделяне на една фалшива или изкривена новина, често и пълна лъжа, хиляди и десетки хиляди пъти преди да бъде опровергана или някой да си направи труда да провери нейната истинност.

Когато говорим за дезинформационни войни, техните конкретни проявления и основните „бойни полета“, е важно да бъде определена целта на подобни процеси. Как се провеждат подобни „бойни действия“, откога се засилват и кои са жертвите в днешни дни? Целта е чрез дезинформация по различни комуникационни канали и най-вече през социалните медии да бъдат отслабени и дестабилизирани определени държави. Използват се съществуващи противоречия, създават се изкуствени нови, мултиплицират се откровено лъжливи съобщения, най-често насочени към определена личност, политическа група/партия или правителство. Друга стратегия включва разпространяването на огромен обем напълно противоречащи си съобщения с цел да се убеди аудиторията, че има толкова много версии за едно и също събитие или факт, че е невъзможно да се установи каква е пълната истина. По този начин в крайна сметка в едни „размътени“ води се цели насаждане на недоверие, което да отслаби волята на обществото да се съпротивлява или противопоставя. На други места, като балтийските държави и бившия СССР, свързаната с Русия дезинформация действа, за да създава паника и да принуждава правителствата да влизат в първосигнални и контрапродуктивни отговори, които подпомагат целите на Кремъл в региона. По този начин се подменя дневният ред на съответните власти и те често биват принуждавани да следват събитията, вместо да могат да ги изпреварват и сами да ги структурират.

Пропагандата с център Кремъл не измисля нови формули, просто бива много точно адаптирана за средата и целите на конкретния случай. По правило тя е евроскептична, антиинституционална, антигражданска и проруска, сочат данните от наскоро проведеното изследване „Антидемократичната пропаганда в България“ („Антидемократичната пропаганда в България“, Фондация за хуманитарни и социални изследвания – София, 2017). Пропагандата твърди, че „ЕС е враг на Европа. Европа загива заради това, че е обединена“. По правило се работи с „черно-бяла“ методология, интерпретацията на сложни процеси се опростява, веднага се очертават ролите на „добрия“ и „лошия“. Това прави генерирания наратив лесно смилаем и готов за бързо мултиплициране сред не-

критични към информацията, недобре образовани и лесно поддаващи се на манипулация потребители. В този порядък от разбирания настойчиво се прокарва тезата, че „Русия е жертва на агресия от страна на Запада“. Въпреки това Русия се въздига, а руските военни акции са миротворчески. Например в България евроскептичната пропаганда за четирите години е нараснала 16 пъти (2013 г. – 109 статии; 2016 г. – 1841 статии). От 2014 г. нататък, когато започва реалният ръст на евроскептичното говорене, възходите и пиковите се ръководят по международния и най-вече по руския политически календар. Анексирането на Крим е вододелът, който поставя нова фаза както по отношение на интензитета, така и по отношение на мащаба от чисто географска гледна точка.

Основен стратегически инструментариум в превръщането на Русия в изключително ефективна сила при формирането на удобен наратив относно действителността в определени страни са два информационни канала: телевизионният канал *Russia today* и мрежата от онлайн изданията *Sputnik news*. По груби изчисления на експерти финансирането на тези средства за информация от страна на държавата е около 1 милиард евро. Чрез руските медии се информира почти цялото руското население (за 85% от руснаците това е основен източник на информация, докато едва 5% се информират предимно от чужди медии, *Russia's information war Propaganda or counter-propaganda?, Briefing of the European Parliament, October 2016*). Те са и ключов канал за информация и за голям брой граждани извън пределите на страната, не само в бившите съветски републики, но и по целия свят. Този процес се подпомага от факта, че *Russia today* излъчва на английски, испански, арабски, докато свързаните със *Sputnik* сайтовете стигат до 34 страни на 30 езика, в т.ч. и почти всички езици на бившите републики. Страниците на тези информационни канали в социалните медии имат харесвания/последователи в *Twitter* и *Facebook*, които възлизат на милиони (над 3 милиона за *Sputnik* сайтовете и над 15 милиона за *RT*). Също така някои от държавноконтролираните медии търсят различни форми на сътрудничество със западни медии. Така например притурката, посветена на Русия (*Russia Beyond the Headlines*), излиза в 22 страни на 16 езика, стигайки до около 32 милиона читатели, появявайки се в публикации на *The New York Times*, *The Wall Street Journal*, *The Washington Post*, *The Daily Telegraph*, *Le Figaro*, *Süddeutsche Zeitung*, *El País* и *Le Soir*. Като се добави и дейността на хиляди „тролове“, излизащи от фабриките за „тролове“ на Русия, става ясно с колко многопластово и силно поразяващо оръдие на дезинформационни войни борави Кремъл. (*EU strategic communications with a view to counteracting propaganda. In-depth analysis of Policy Department, Directorate-General for External Policies, EP, 2016*)

В центъра на атаката на дезинформационните битки са важни ключови страни за стабилността в Европа и ЕС, имащи пряко отношение към начина, по който ще се развива европейският проект. Наред с Франция най-сериозните удари напоследък понася Германия, включително и в контекста на предстоящите избори. Любопитен пример в тази връзка е станалият емблематичен случай „Лиза“. Фалшивата история на Лиза в Германия от януари 2016 г. често се цитира като учебнически пример за модерните информационни способности на Москва. Става въпрос за 13-годишно руско-германско момиче, за което медиите на руски език твърдят, че е отвлечено и изнасилено от бежанец от арабски произход в Берлин. След това тези руски „информации“ много бързо започват да се разпространяват от основните медии в Германия и в други страни. „Новината“ влиза в обращение мълниеносно, преди местните власти да успеят да реагират

и да имат достатъчно време да изяснят достоверността на случилото се. И когато историята в крайна сметка бива анализирана и опровергана, срещу Берлин последват обвинения в репортаж на Канал 1, основен руски телевизионен канал и главен източник на новини за много германци от руски произход, че нещата се потушават, че полицията иска да защитава само бежанците, за да не се нанасят щети върху имиджа на канцлера Ангела Меркел скоро след събитията в новогодишната нощ в Кьолн. В този контекст руският външен министър Сергей Лавров заявява, че инцидентът „е потушаван дълго време по всякакви причини“, по време на пресконференция², и то в момент, в който вече е потвърдена неистинността на събитието. Разпространението на фалшивата новина става и причина да започнат протести в Германия от антиимигрантски групировки и руски германци. Те са подкрепени от десни радикали и от симпатизанти на „Алтернатива за Германия“ (AfD) са и насочени към канцлера Меркел, срещу която се отправят призови за оставка. На свой ред министърът на външните работи на Германия Франк-Валтер Щайнмайер реагира по необичайно остър начин на изказването на руския си колега. Според Щайнмайер случаят „Лиза“ се използва като политическа пропаганда, с цел постигане на определени цели.

Също така внимание заслужава и начинът, по който се представят канцлерът Ангела Меркел и страната в някои телевизионни предавания на *RT* напоследък. Ако човек следи редовно контролираните от Кремъл телевизии, ще има възможност да чува наратив за страна, наречена „Германия“, която обаче е алтернативна като облик и няма много общо с днешна Германия. В алтернативната Германия няма свобода на словото, германските власти репресират граждани, в случай че протестират публично срещу мигранти, помощта на германската подкрепа за натовското присъствие в Балтийско море цели бъдеща успешна „атака срещу Ленинград“, германското правителство подкрепя неонацизма в Украйна, както и развитието на ядрени оръжия пак там.

Срещу този арсенал въпрос от особена важност е какво стои от другата страна на барикадата. На какви нива и как се противодейства? На първо място следва да се отбележи дейността на институционално ниво в ЕС. Неговото създаване е в резултат на решение на Европейския съвет от март 2015 г. в отговор на загрижеността на европейските лидери за нарастващия брой дезинформационни кампании от страна на Кремъл. Така през есента на 2015 г. е създадена оперативна група за стратегически комуникации *East StratCom Team* към върховния представител по въпросите на външните работи и политиката на сигурност, Европейска служба за външна дейност (ЕСВД). Този отдел функционира повече от година и половина и в неговия екип към настоящия момент са включени общо 11 експерти, които притежават необходима подготовка, в т.ч. и отлични познания по руски език. Финансирането му идва от бюджета на ЕСВД.

Неговите цели са:

- ефективна комуникация и популяризиране на европейските политики спрямо страните от т. нар. Източно партньорство;
- подобряване на цялостната медийна среда в страните от „Източно партньорство“ и страните членки;
- подобряване на капацитета на ЕС да прогнозира и дава адекватен отговор на дезинформационни дейности, предприети от външни играчи.

² <http://foreignpolicy.com/2017/03/01/why-is-finland-able-to-fend-off-putins-information-war>.

Основният продукт от дейността на този екип е седмичният бюлетин „Дезинформационен преглед“, в който са публикувани идентифицирани прокремълски текущи фалшиви истории. В допълнение, *East StratCom Team* поддържа и профили в социалните медии (@EUvsDisinfo и *EU vs Disinformation*), чрез които достига до своята аудитория. Основните резултати, които се постигат в тази връзка, са доста ограничени и броят на читателите на изготвяните справки, макар и нарастващ, все още е твърде ограничен (30 000 абонати, 26 000 последователи в *Twitter* и около 16 000 във *Facebook*). Причината освен ограничения човешкия ресурс е и твърде лимитираният финансов капацитет на *East StratCom Team* за заплащане на труда на служителите. След дълга полемика в контекста на изборите през 2017 г. (в Холандия, Франция и Германия) бюджетът на отдела временно е удвоен, но ресурсът все още е крайно недостатъчен, особено в контекста на огромната финансова помощ от страна на Кремъл. В допълнение, екипът на *StratCom* е подпомаган от доброволци в страните членки.

Освен противодействието от страна на Брюксел част от страните членки предприемат отделни действия или набор от мерки на национално ниво с различно ниво на успеваемост и ефективност. Сред тях безспорно най-добрият опит е този на Финландия. В основата на успешния подход и резултатното използване на различни по обхват и насоченост инструменти са силното публично образование в страната, като и дългата история на балансиране във взаимоотношенията с Русия. Не без значение е и фактът, че Финландия е хомогенна страна с 5,4 милиона души население. Обичайно тя е сред първите в класациите на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие за качество на живот и по правило на челните места в класациите на „Трансперънси интернешънал“ според индекса за най-малко корупция. От огромно значение се оказва и фактът, че Хелзинки смело и категорично артикулира проблема като съществен. Президентът Саули Нинисто дефинира като съществена опасността от дезинформационните войни в страната и заявява, че е дълг на всеки гражданин да се противопостави на случващото се. На тази база Финландия започва да разработва своя ясна стратегия за обезоръжаване на координираната пропаганда и дезинформация. Особен принос има и наемането от страна на властите във Финландия на Джед Уилард, директор на центъра „Франклин Рузвелт“ в Харвард (понастоящем нает и от шведското правителство) като консултант на правителството да подпомогне създаването на публична програма по дипломация, чрез която да се разбират и идентифицират фалшивите новини, да се анализира как те се разпространяват и каква би могла да бъде контрапропагандата. Уилард съветва управляващите в Хелзинки: „...най-добрият начин да се отговаря е не толкова като се коригира информацията, а като предлагате собствен позитивен наратив и като се придържате към него.“³ През януари 2016 г. кабинетът назначава 100 държавни служители в програмата на различни нива на финландското правителство със задачата да идентифицират и осмислят разпространението на дезинформация, изпълнявайки стратегията на Уилард. Наред с това във Финландия действа и специален център за високи постижения за хибридната война (такива звена функционират още и в Латвия и Естония, съответно *Latvia's Strategic Communications Center of Excellence* и *Estonia's Cyber Center of Excellence*). Комбинацията от широко разпространено критическо мислене сред финландците и единен правителствен отговор изгражда силна защита срещу съгласуваните

³ <http://foreignpolicy.com/2017/03/01/why-is-finland-able-to-fend-off-putins-information-war>.

външни опити да се изкриви реалността и да се подкопае вярата в институциите. Хелзинки има болезнен опит в отношенията си с Русия, тъй като е трябвало да минава през война и през анексиране, а в по-близко време са десетилетията от епохата на студената война. В този смисъл Финландия има трезво разбиране на реалните мотиви на Кремъл. Помага и това, че страната все пак не е основна мишена на Русия, когато става въпрос за подкопаване на европейската цялост, каквито са Франция и Германия. Трябва да се отбележи и че във Финландия липсва компактно руски говорещо население.

Не такъв е случаят обаче, когато става дума за страни като Естония, Латвия, Литва и извън ЕС – Украйна и Грузия. Проруските медии, в т.ч. и държавният Канал 1, достигат до огромен брой домакинства на територията на бившия СССР. В балтийските държави, където има големи руски говорещи малцинства, опитите да се спрат или забранят руските телевизии, уебсайтове или журналисти обикновено изострят отношенията с местните руски общности и дават още повече материал на поддържаните от Кремъл пропаганда и дезинформация. Да се отговаря на подобни тактики може да доведе до обратен ефект и създава риск да се копира наративът на Кремъл. Наред с тези страни, в които живеят големи руски малцинства, лесни жертви са и държави със слаби правосъдни системи, с високи нива на корупция и традиционни позитивни нагласи към Русия, например България.

Като цяло, за да бъде ефективно противодействието срещу дезинформационните войни, е необходимо да бъдат отчитани редица първостепенни и второстепенни фактори, както и систематично да бъде прилаган набор от адекватни мерки. На централно ниво безспорно са необходими увеличаване и подобряване на капацитета на *East StratCom Team*, включително човешки и финансов, засилване на приноса към работата на националните правителства и по-добра координация на същите тези правителства с отдела в Брюксел. Препоръчителни са изготвянето на обща стратегия, съдържаща ясни препоръки за ефективно противодействие от страна на националните власти, и налагане и прилагане на обща терминология.

По отношение на възможностите за противодействие на национално ниво безспорно първата и най-важна стъпка са назоваването на проблема и признаването на потенциалното или вече съществуващо въздействие от страна на външни подривни сили. Ключово би било и съставянето на единна национална стратегия в тази връзка при отчитане на съществуващите специфики в съответната страна. Необходимо е и създаването на национални структури, които подобно на *East StratCom* екипа да действат целенасочено и в сътрудничество със службата в Брюксел. От особена важност са възстановяването и/или засилването на доверието в институциите и подобряването на имунната демократична система. Ключова роля би имало също така и подобряването на изследователската работа и мониторинга над начина, по който протичат дезинформационните войни, и техниките, които се прилагат в тази връзка. Това би създало условия изследователите и изследователските екипи да разширят и адаптират по-добре своя инструментариум. Създаването на култура, която да налага като стандарт правилото да се проверяват източникът на информация и достоверността на разпространяваното съобщение или новина, не само сред журналистите, но и сред отделните граждани също би имало значим принос. Тази мярка е пряко свързана и с подобряване на дигиталната култура, както и културата за работа със социални медии в частност. Практиката показва, че жертвите на „тролски“ атаки често се нуждаят от допълнителна подкрепа и по-на-

деждна защита. В този смисъл разработването на защитни механизми за тези жертви също е важен компонент от възможните стратегии на противодействие.

Друг набор от мерки, които следва да бъдат приложени, засяга сферата на медиите. И тук действително усилията трябва да бъдат много активно насочвани и в тях следва да се ангажират не само институции (национални и европейски), но и отделните граждани. Ключова е прозрачността по отношение на собствеността на медиите. Наличието на надеждни механизми за проследяване пътя на парите и на финансирането на определени медии, публикации и новини ще създаде условия за по-ефективното „разобличаване“ на поръчителите и свързаните с тях външни и вътрешни сили. Необходима е подкрепа за обучаването на работещите в медиите журналисти и експерти. Създаването на фондове, подкрепящи независимата журналистика, също би имало определящо значение и би дало свобода за много повече и по-адекватни журналистически разследвания. Те биха могли да бъдат от особена полза и в допълнителна подкрепа за изследователската работа. Не на последно място по важност са и работата на неправителствения сектор, както и ролята на ИТ компаниите в противодействие на дезинформацията. Само и единствено по този начин, чрез прилагането на ясна стратегия, съставена от серия от мерки на национално ниво и на ниво „Брюксел“, противодействието на дезинформационните войни няма да е ефективно единствено в отделни, изолирани битки и в конкретни държави, а би имало цялостен и устойчив успех.

БИБЛИОГРАФИЯ

- „Антидемократичната пропаганда в България“. Фондация за хуманитарни и социални изследвания, С., 2017 г. [„Anti-demokratichnata propaganda v Bulgaria“, Fondatcia za huamanitarni i socialni izsledvania. Sofia 2017].
- Cunningham, S., The Idea of Propaganda: A Reconstruction, Westport, 2002.
- Shultz, R. & R. Godson, Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy. Washington, 1984.
- “The EU, Russia and the Quest for a New European Security Bargain”, Peter van Ham. Clingendael Report, November 2015.
- “Russia's information war Propaganda or counter-propaganda?”, Briefing of the European Parliament, October 2016.
- “EU strategic communications with a view to counteracting propaganda”. In-depth analysis of Policy Department, Directorate-General for External Policies, EP, 2016.
- “How Russian Propaganda Portrays European Leaders”, František Vrabel and Jakub Janda. Kremlin Watch Report, June 2016.
- “Mixed Messages and Signs of Hope from Central & Eastern Europe”. GLOBSEC Trends 2017. Globsec Policy Institute.